

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

Nəriman Nərimanov 1898-ci ildə yazdığı, 1913-cü ildə "düzəlişlər" etdiyi "Nadir şah" adlı dram əsərində də bir maarifçi kimi Nadir-qulu xanı öncə "başkəsən, yolkəsən quldur"; daha sonra vətən və millət uğrunda mücadilə edən fədalı, qəhrəman kimi qələmə vermişdir. Nərimanov həmin əsərində Nadir şahı bütövlükdə Səfəvilərin tənzümlü dövründə meydana çıxaraq "Millət və Vətən yoluna" düşüb qısa bir müddət ərzində osmanlıları, rusları və başqalarını Səfəvi-Turan torpaqlarından uzaqlaşdırmağı bacaran, aqşan-gilzay, sistən, bəluçi üsyanlarını aradan qaldıran, bununla da Səfəvi-Qızılbaş ordusunun sərdarı vəzifəsinə qədər yüksələ bilən qəhrəman, hökmdar kimi qələmə vermişdir.

Nadir şahın həyata keçirmək istədiyi ideyaları Nərimanov həmin dövrün tarixçisi Mirzə Mehdi xanın dilindən bunu çox yaxşı ifadə etmişdir: "İki məzhəbin birləşməyi həqiqət gözəl, bir fikirdir. Çünki ədavət bilmərrə aradan götürülər, mədəniyyət artar, hər iki millət qüvvətlənər. Mollalara məvacib kəsmək də mənim təsəvvürümə görə, yaman deyil. Padşahlıqdan məvacibləri olsa, bir para ağlagəlməyən şeyləri və və aşkara millətin, vətənin dövlətin zərəri olan sözləri xalqın aralarında nəşr etməzlər. O gün (Nadir şah) mənə deyir ki, Mirzə! Sən elə bilmə ki, mən ruhanilərə düşmənəm. Xeyr, dinə rövneq verən mollalar mənim canımdırlar. Dinə rəxne salan mollalara, həqiqət mən düşmənəm... Bunlar zahirdə dinpərəst, batində dini tar-mar edirlər. Bəli, fikir etdikcə görürsən insafən ağıllı qanunlardır, həqiqət, gözəl fikirlərdir, amma heyfa, qədrini bilən yoxdur". 2

Nərimanovun "Bahadır və Sona" romanında da maarifləndirmək xətti əsas məsələlərdən biri olmaqla yanaşı, burada millət, dil və din probleminə də toxunulmuşdur. Onun fikrincə, bir türk ailəsində dünyaya gəlib, sonralar türkçə danışmağı bəyənməyən heç bir kəs övladlarına milli ruhda tərbiyə verə bilməz. Çünki onların özlərinin də, doğma dillərinə bu cür münasibətin əsas səbəblərindən biri, bu günə qədər türk dilində yazılan əsərlərin milli tərbiyədən, milli ruhdan uzaq olması və onlara bunu verəcək, milli məktəblərin olmamasıdır. Nərimanova görə, milli ruhda əsərlər yazıb millətin ruhunu təmizləmədən, naxoş və kor millətdən nə isə gözləmək faydasızdır. 3

Nərimanov Bahadırın dilindən dövründə islamın əsil mahiyyətinin düzgün izah olunmadığını da ifadə etmişdir. Bu dinin elmə düşmən olması fikri ilə razılaşmayan Nərimanovun fikrincə, islam və onun rəsulu

Məhəmməd peyğəmbər (s.) həmişə elm yolunu tutmağı hər şeydən vacib saymışdır. Ona görə, islam əxlaqı pozğun millətin əxlaqını düzəltmək, bütərə sitayiş etməyə son vermək, bir sözlə tərəqqi yolunu göstərmək üçün gəlmişdir. Eyni zamanda cəmiyyət inkişaf edib, yeni dönlərə qədəm qoyanda həmişəlik bir qanunun kifayət etməyəcəyi təqdirdə, ağıla uyğun davranılmasında Həzrət Məhəmməd (s.) əngəl görməmişdir. Bir sözlə, islamla bağlı problemlər bu dinlə və onun peyğəmbəri ilə bağlı deyil, onu təbliğ edənlərdə və onun təmsilçilərindədir. 4

N.Nərimanov bu dövrdə yazdığı

Nərimanovun "Bahadır və Sona" romanında da maarifləndirmək xətti əsas məsələlərdən biri olmaqla yanaşı, burada millət, dil və din probleminə də toxunulmuşdur. Onun fikrincə, bir türk ailəsində dünyaya gəlib, sonralar türkçə danışmağı bəyənməyən heç bir kəs övladlarına milli ruhda tərbiyə verə bilməz. Çünki onların özlərinin də, doğma dillərinə bu cür münasibətin əsas səbəblərindən biri, bu günə qədər türk dilində yazılan əsərlərin milli tərbiyədən, milli ruhdan uzaq olması və onlara bunu verəcək, milli məktəblərin olmamasıdır. Nərimanova görə, milli ruhda əsərlər yazıb millətin ruhunu təmizləmədən, naxoş və kor millətdən nə isə gözləmək faydasızdır.

məqalələrində islam dininə və milliyət məsələsinə çox ehtiyatla yanaşmış, xüsusilə də, islamın bütün elmlərin öyrənilməsinə önəm verdiyini dəfələrlə vurğulamışdı: "Mən bilirməm, ruhanilərimiz özləri təsdiq edirlər ki, Quranda o elm yoxdur ki, ona işarə olunmasın. Həqiqət belə isə görünür, peyğəmbərimiz (s.) bunu lazım bilirdi ki, əhadisi-şərifləri ilə bəyan edibdir. Lazım olmayan şeyləri nə Allah buyuraradı, nə də cənab peyğəmbərimiz xəbər verərdi". 5

O, xüsusilə də "Tibb və islam" (1909-1911) adlı əsərində dinin cəmiyyətin həyatında oynadığı müsbət

amilləri göstərmək istemişdir. "Hər bir vücuda Allah-təala bir cür xüsusiyyət bəxş edibdir ki, öz heyatını uzlaşdırсын. Uzlaşdırmaqdan ötrü cürbəcür əlaclar yaradıbdır". 6 N.Nərimanov daha sonra Məhəmməd peyğəmbərin tibb elmi ilə bağlı fikirlərinə nəzər salır: "Peyğəmbərimiz insanın bədənində düzgün diqqət edirdi və insanın əxlaq məsələlərini düzəldərkən, ruhunu təmizləyərkən, yəqin edibdir ki, ancaq insanın səhəti və ruhu təmiz olmalıdır. Bunun islamda lap qədimdən mövcud və yaxud vacib olduğu gerek bizi təəcübləndirməsin. Peyğəmbər buyurmuşdur: elm iki qismdir – bədənler elmi və dinler elmi". 7

O yazırdı ki, bütün müsəlmanlar üçün müqəddəs bir məslək həqiqəti-islamı öyrənməkdirsə, bu dinə qulluq edən hər bir millətin özünəməxsus məsləkləri ola bilər. Çünki din ayrı-ayrı millətləri özündə birləşdirərsə də, özünəməxsus məslək və idealları onları bir-birindən fərqləndirir. Nərimanov "Dərdlərimizin əlacı" (1916-cı il) məqaləsində yazırdı: "Ümum müsəlmanlar üçün müqəddəs bir məslək həqiqəti-islam nə olmağını bilməkdir. Müdam tərəqqi, müdam gərdiklə mübarizə və hamman mübarizənin vasitəsilə tapılmış gizlin xəzinələri insanlar üçün meydana gətirmək, yeni insaniyyətə xidmət – bundan ali və müqəddəs

lardan biri: məlum bir qanun altında yaşayib, özümüzlə Türk deyib də xüsusi bir məslək dalınca gəməliyikmi? Getməliyik desəniz, özümüzlə gərəkdir tanıyaq. Fəqət tanımaq üçün nə lazımdır? Milli dil, milli məktəb, milli mətbuat və qeyri-qeyri şeylər deyilmi?". 10

N.Nərimanovun fikrincə, ümumi məsləkə, ideala çatmaq üçün hər bir millət, o cümlədən islama inanan Azərbaycan türkləri özünü tanımalı, başqalarından fərqli cəhətlərini bilməlidir. Özünü tanımaq, başqa millətlərdən fərqliliyini hiss etmək üçün, ilk növbədə milli dil, milli məktəb, milli mətbuat, milli ədəbiyyat lazımdır. Türklərin dil, məktəb, mətbuat

Nəriman Nərimanovun dünyagörüşündə milli maarifçilik və azərbaycançılıq

Nərimanova görə, islamın bədən elmi ilə bağlı qanunları tibb qanunlarına uyğundur. Mütəfəkkir bu dində irəli sürülən paktlıq, vaciblər, yemək və içmək, murdar heyvanlar məsələsinə əməl etməyin tibb elmi ilə tamamilə üst-üstə düşdüyünü, islamın bu sahədə çox gərəkliliyini bildirmişdir. Bu baxımdan bir çox marksist-leninçilərlə müqayisədə N.Nərimanovun islama münasibəti fərqli olmuşdur. O, islamın əsil mahiyyəti ilə bir çox ruhanilərin əməllərinin üst-üstə düşməməsinə ifadə etməyə çalışmış, dindəki faydalı məsələlərdən əhalinin yararlanmasını istəmişdir: "Qurani-Kərim bütün insanlann səadətini üçün nazil olduğu halda ruhani atalarımız xalqın cəhalətindən istifadə etməməsinə tövsiyə etmişdir. Xalq təkcə Qurani-Kərimin mənasını deyil, həm də beş vaxt qıldığın namazın nədən ibarət olduğunu bilmirdilər. Quran ilə xalq arasında keçilməsi qeyri-mümkün olan divar tapıb, bu divanın daşı və kərpicini müctəhid, şeyxülislam və müftilər olub palçıqı bu cür mollalar və mərsiyəxanalar idi. Xalq ayılıb əllərini yuxarı qaldırıb cənabı Allaha nəzir-niyaz etdikdə nə söyləyəcəklərini bilmirdilər. Yalnız xalq özünün Allaha yalvamağını bilirdi. Mollalar xalqa yalnız təvdiqi qaydada Quran oxudur, mənasını başa salmazdıq Əcəba görəsən Quranın mənasını ruhanilərimiz nə üçün gizləyirdilər?". 8

sahəsində tərəqqisində isə 1905-ci il rus inqilabının verdiyi cüzi hürriyət belə, mühüm rol oynamışdır. Onun fikrincə, 1-ci Rusiya inqilabına qədər türklər ana dilinə həsrət qalmış, milli və dini hissiyyəti tapdalanmış, ixtiyarı başqalarının əlində olmuşdur. İndi özünü millətin dostu, millətperəst kimi qələmə verənlərin çoxu da həmin dövrdə xalqın, millətin menafeyi naminə deyil, çar məmurları üçün çalışmışlar. 11 Nərimanova görə, millətin birliyi yalançı millətperəstlərlə deyil, yalnız millətin həqiqi dostları olan milli müəllimlər, milli ziyalılarla mümkündür.

Bu dövrdə Nərimanov millətin, müsəlmanların taleyini düşünür, onların mövcud durumundan çıxış yolu kimi nisbətən islamçılıq-türkçülüyə üstünlük verir; sosial-demokratiyanı çox da yaxına buraxmırdı. Sadəcə, bəzi məqalələrində sosial-demokratiyaya aid edilən sosial bərabərlik, insanlann azadlığı və rifahı məsələlərinə toxunurdu. 12 Bu dövrdə onun sosial-demokrat fırçasına rəğbəti mərkəzi marksistlərdən daha çox milli sosial-demokratlara yaxın olmuş, buna görə də o, "Hümmət"də fəaliyyət göstərmiş və RSDFP-nin Bakı Komitəsinə üzv olmamışdır. Görünür, bu kimi məsələləri gözə alaraq, SSRİ ədəbiyyatında qeyd edilirdi ki, "Nərimanov 1917-ci il fevral inqilabına qədər marksizm nəzəriyyəsini bütün dərinliyi ilə məniməsayə bilməmiş, marksizmin başlıca müddəaları haqqında səthi təsəvvürə malik idi". 13

1 Nərimanov N. Nadir Şah (Seçilmiş Əsərləri). Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, s.125

2 Yene orada, s.144-145

3 Nərimanov N. Seçilmiş Əsərləri. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, s.178-179

4 Yene orada, s.165

5 Yene orada, s.263

6 Əhmədov H.M. Nəriman Nərimanov (həyatı, fəaliyyəti, pedaqoji və tibbi fikirləri). Bakı, ABU, 2004, s.175

7 Yene orada, s.175

8 Yene orada, s.191

9 Nərimanov N. Seçilmiş Əsərləri. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, s.375

10 Yene orada, s.375

11 Yene orada, s.313

12 Nərimanov N. Məqalələr və nitqələr. I c, II cildde, Bakı: Azəməşr, 1977, s.66

13 Köçerli F.Q. Nəriman Nərimanov. Bakı, Azəməşr, 1965, s.74

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur